

100

LAT

NIEPODLEGŁOŚCI

**Łódź i łodzianie
wobec wojny
polsko-bolszewickiej
1920 roku**

pod redakcją
Witolda Jarno i Przemysława Waingertnera

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

**Łódź i łodzianie
wobec wojny
polsko-bolszewickiej
1920 roku**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

100
LAT

NIEPODLEGŁOŚCI

**Łódź i łodzianie
wobec wojny
polsko-bolszewickiej
1920 roku**

pod redakcją
Witolda Jarno i Przemysława Waingertnera

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2020

Witold Jarno – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r., 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a
Przemysław Waingertner – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Polski Najnowszej, 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RADA REDAKCYJNA
SERII 100 LAT NIEPODLEGŁOŚCI

Przemysław Waingertner – przewodniczący; członkowie: *Agnieszka Jędrzejewska*
Krzysztof Lesiakowski, Sebastian Pilarski, Lilianna Świątek, Piotr Zawilski
członkowie honorowi: *Kazimierz Badziak, Hubert Bekrycht*

RECENZENT
Marek Dutkiewicz

REDAKTOR INICJUJĄCY
Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE
Tomasz Pietras

KOREKTA TECHNICZNA
Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: commons.wikimedia.org
Bolszewicki plakat propagandowy, 1920

© Copyright by Authors, Łódź 2020
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09672.19.0.K

Ark. druk. 18,5; ark. druk. 19,375

ISBN 978-83-8142-984-9
e-ISBN 978-83-8142-985-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Zamiast wstępu – WITOLD JARNO i PRZEMYSŁAW WAINGERTNER	9
PRZEMYSŁAW WAINGERTNER – Działalność rządu „łódzkiego” premiera w obliczu konfliktu polsko-sowieckiego w latach 1919–1920	19
WITOLD JARNO – Jednostki wojskowe sformowane w Łodzi i ich udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku	33
PRZEMYSŁAW WAINGERTNER – Łódzki samorząd wobec wojny z Rosją Sowiecką (1919–1921)	51
WITOLD JARNO – Życie codzienne w garnizonie łódzkim w pierwszych latach II Rzeczypospolitej	65
TOMASZ MATUSZAK, MACIEJ HUBKA – Świadczenia wojenne. Obywatelskie Komitety Obrony Państwa i werbunek do Armii Ochotniczej na terenie województwa łódzkiego w 1920 roku	85
WITOLD JARNO – Batalion Zapasowy łódzkiego 28. Pułku Strzelców Kaniowskich w latach 1919–1921	105
JAROSŁAW OLBRYCHOWSKI – Policja Państwowa w Łodzi i udział jej funkcjonariuszy w obronie Rzeczypospolitej 1918–1920	121
AGNIESZKA JĘDRZEJEWSKA – Młodzież łódzkich szkół średnich wobec sprawy niepodległości 1918–1920 – wybrane przykłady	141
LESZEK OLEJNIK – „Ochotnik” – łódzkie propagandowe wydawnictwo z czasów wojny polsko-bolszewickiej	153
KRZYSZTOF LESIAKOWSKI – „Wróg u bram”. „Kurier Łódzki” o ofensywie bolszewickiej z lata 1920 roku	175

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER – W obliczu wojny. Postawa społeczeństwa Łodzi wobec konfliktu polsko-sowieckiego (1919–1921) w świetle lokalnych dzienników – „Rozwoju” i „Głosu Polski”	197
MACIEJ MAŃKOWSKI – Obrona Włocławka i Płocka w sierpniu 1920 roku w świetle prasy łódzkiej	211
KONRAD A. CZERNIELEWSKI – Polegli w walce o granice Polski w latach 1918–1920 spoczywający na łódzkich cmentarzach	227
BARTOSZ GÓRECKI – Za linią frontu. Wybrane źródła do dziejów wojny polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 zachowane w aktach władz administracji rządowej i samorządowej w Archiwum Państwowym w Łodzi	237
KONRAD A. CZERNIELEWSKI – Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 w zbiorach Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi	251
KRZYSZTOF LESIAKOWSKI – Pod znakiem Marszałka. Pamięć polskiej opozycji politycznej lat osiemdziesiątych XX w. o wojnie 1920 roku	263
Zakończenie	281
Bibliografia	283
Indeks nazw osobowych	301

WYKAZ SKRÓTÓW

APŁ	– Archiwum Państwowe w Łodzi
APPT	– Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
BP	– Brygada Piechoty
CAW WBH	– Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
DP	– Dywizja Piechoty
DS	– Dywizja Strzelców
MSWojsk.	– Ministerstwo Spraw Wojskowych
MTNŁ	– Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi
OGŁ	– Okręg Generalny Wojska Polskiego nr IV Łódź
OK IV	– Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź
OKOP	– Ogólnopolski Komitet Obrony Państwa
OW	– Okręg Wojskowy
pac	– pułk artylerii ciężkiej
pap	– pułk artylerii polowej
PKU	– Powiatowa Komenda Uzuppełnień
POW	– Polska Organizacja Wojskowa
pp	– pułk piechoty
pSK	– pułk Strzelców Kaniowskich
WP	– Wojsko Polskie

WITOLD JARNO*
PRZEMYSŁAW WAINGERTNER**

ZAMIAST WSTĘPU ŁÓDŹ WOBEC WOJNY POLSKO-SOWIECKIEJ (1919–1920) – ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Oddajemy do rąk czytelników wieloautorską monografię, zawierającą teksty dotyczące sytuacji i roli miasta Łodzi – jako ośrodka administracyjnego i wojskowego – oraz zamieszkującej ją społeczności i lokalnych elit politycznych oraz społecznych w latach wojny polsko-sowieckiej. Treści zebranych w niniejszej książce studiów odnoszą się przy tym przede wszystkim do szczególnie dramatycznego okresu zbrojnej batalii toczonej przez Rzeczpospolitą z państwem bolszewików – roku 1920, pamiętnego z tzw. wyprawy kijowskiej, a następnie sowieckiej inwazji i przełomowych polskich zwycięstw nad Wisłą i nad Niemnem.

W pierwszych latach niepodległości pytanie, jaka ma być Polska, dotyczyło nie tylko politycznego ustroju Rzeczypospolitej, ale także zasadniczej koncepcji struktury administracyjnej i granic państwa, powiązanej z jego pozycją na arenie międzynarodowej. Rywalizowały bowiem wówczas ze sobą dwie idee: twórcy, ideologa i przywódcy polskiego obozu narodowego Romana Dmowskiego – Polski ograniczonej terytorialnie do ziem etnicznie

* Dr hab. prof. Uniwersytetu Łódzkiego, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku.

** Prof. dr hab., Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski Najnowszej.

polskich i Kresów Wschodnich, na których żywioł polski dominował politycznie, gospodarczo i kulturalnie – oraz Józefa Piłsudskiego: Rzeczypospolitej jako federacji narodów Europy Wschodniej, ściśle powiązanych politycznie, ekonomicznie i militarnie oraz połączonych wspólną polityką zagraniczną.

Idea wschodnioeuropejskiej federacji była ambitnym, historycznym nawiązaniem do wielonarodowej i przede wszystkim mocarstwowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Równocześnie wychodziła naprzeciw hasłu prawa narodów do samostanowienia, święcącemu triumfy w Europie po Wielkiej Wojnie. Wobec słabości rodzących się dopiero, lub odradzających w nowej formule, narodów – litewskiego, ukraińskiego i białoruskiego – alternatywą dla federacji, dającej im szanse budowy w związku międzypaństwowym własnej podmiotowości politycznej i państwowej, był w praktyce jedynie podział ich ziem pomiędzy Polskę i nową, „czerwoną” Rosję.

Wreszcie dla samej Polski – przynajmniej w zamyśle politycznym ówczesnego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego – federacja miała stanowić rękojmię przetrwania samej Polski, a z czasem jej stabilizacji i odgrywania istotnej roli na Starym Kontynencie, jako gwaranta bezpieczeństwa państw położonych pomiędzy Bałtykiem i Morzem Czarnym. To bowiem na projektowaną federację spadałaby odpowiedzialność z jednej strony za poskromienie terytorialnych apetytów Rosji Sowieckiej, z drugiej – skuteczne zahamowanie rewizjonistycznych ambicji Niemiec, dążących od momentu zakończenia I wojny światowej do przekreślenia postanowień „dyktatu wersalskiego” z 28 czerwca 1919 r. i powrotu do granic sprzed 1914 r.

Wojna polsko-sowiecka (zwana wówczas powszechnie polsko-bolszewicką) rozpoczęła się z początkiem 1919 r. Przez odrodzoną Rzeczypospolitą prowadzona była zarówno dla zapewnienia bezpieczeństwa Polsce i poszerzenia jej granic na wschodzie, jak również – oficjalnie – w imię obrony przed nowym, sowieckim imperializmem Litwy, Białorusi i Ukrainy. Wiosną 1920 r. rozpoczęła się najważniejsza kampania tej wojny. Po zawarciu sojuszu przez Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego i przywódcę Ukraińskiej Republiki Ludowej, Wielkiego Atamana Symona Petlurę, jednostki polskie przeprowadziły ofensywę na Dniepr i błyskawicznie zdobyły Kijów, zmuszając do wycofania się okupujących Ukrainę bolszewików. Później jednak kontrofensywa sowiecka odrzuciła siły polskie nad Wisłę, na przedpolu Warszawy. Rozegrała się tam bitwa, decydująca nie tylko o losach Polski, ale także – co podkreślali i podkreślają również zagraniczni historycy – o przyszłości całego kontynentu. Bolszewicy dążyli bowiem – po pokonaniu Rzeczypospolitej – do przeniesienia „rewolucji proletariackiej” na teren Europy Środkowej i Zachodniej, w celu stworzenia europejskiej komunistycznej federacji.

Dzięki niespodziewanemu uderzeniu wojsk polskich na tyły zgromadzonych pod Warszawą sił zbrojnych Armii Czerwonej, bitwa nad Wisłą (tzw. Bitwa Warszawska) zakończyła się polskim zwycięstwem. I choć Rzeczypospolitej nie udało się zrealizować koncepcji wielkiej wschodnio-europejskiej federacji, to sukces militarny pod Warszawą, potwierdzony w bataliach pod Zamościem (tzw. bitwa pod Komarowem)¹ i nad Niemnem², ocalił nie tylko Polskę, ale także jej południowych i zachodnich sąsiadów przed spodziewaną bolszewicką inwazją³.

W kontekście historycznej wagi opisywanych wydarzeń warto zadać pytanie o obecność w polskiej historiografii pozycji, które ukazywałyby znaczenie Łodzi, jako ważnego ośrodka miejskiego, administracyjnego, komunikacyjnego i wojskowego; działania łódzkiego samorządu, a także

¹ Bitwa stoczona 31 VIII 1920 r. przez polską 1. Dywizję Jazdy z sowiecką 1. Armią Konną. Starcie to – zwycięskie dla wojsk Rzeczypospolitej – było największą bitwą konną w wojnie polsko-sowieckiej, a zarazem ostatnią w historii wojen. Batalia stanowiła ważny moment w walkach na tzw. południowym froncie, przypieczętowując triumf Polaków w Bitwie Warszawskiej.

² Bitwa stoczona w dniach 20–26 września (niekiedy historycy przesuwają datę końcową na 28 września) 1920 r. przez nacierające wojska polskie z usiłującą zahamować ich pochód po Bitwie Warszawskiej Armią Czerwoną. W historiografii przyjmuje się, że batalia ta przypieczętowała sukces strony polskiej i zwrot w wojnie polsko-sowieckiej, zapoczątkowany klęską bolszewików nad Wisłą. Od klęski nad Niemnem walka z wycofującą się Armią Czerwoną zmieniła się właściwie w pościg za uchodzącym na wschód nieprzyjacielem.

³ O wojnie polsko-sowieckiej, kształtowaniu polskiej granicy wschodniej i programie federacyjnym patrz m.in.: E. Charaszkiwicz, *Przebudowa wschodu Europy. Fragmenty faktów z lat 1917–21*, „Niepodległość” [Londyn] 1974, t. 9, s. 250–252; N. Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, Kraków 2006; A. Deruga, *O federalizmie w polityce wschodniej obozu belwederskiego*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, z. 2, s. 317–330; A. Garlicki, *Polityka wschodnia obozu belwederskiego*, „Przegląd Historyczny” 1978, z. 3, s. 459–462; K. Grünberg, *Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918*, Warszawa 1971, *passim*; A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920)*, Wrocław 1973; J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego, XI 1918 – IV 1920*, Warszawa 1962; tenże, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926*, Warszawa 1967; B. Miedziński, *Polityka wschodnia Piłsudskiego*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1975, z. 31, s. 3–45; A. Nowak, *Jak rozbić rosyjskie imperium*, Warszawa 1995, s. 255–268; tenże, *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1994, z. 107, s. 3–22; tenże, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2001; J. Sieradzki, *Białowieża i Mikaszewicze*, Warszawa 1959; A. Skrzypek, *Z genezy traktatu ryskiego (1920–1921)*, „Z dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich i Rozwoju Wspólnoty Państw Socjalistycznych” 1978, t. 18, s. 121–152; M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław 1993, s. 79–83; P. Waingertner, „Czerwona Rosja” w oczach Józefa Piłsudskiego. Z polskich interpretacji rosyjskiego komunizmu, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 2005, z. 154, s. 209–218 (zob. też: M. Broda, J. Kurczak, P. Waingertner, *Komunizm w Rosji i jego polskie interpretacje*, Łódź 2006, s. 103–109); K. Zernack, *Polska i Rosja*, Warszawa 2000, s. 504–510.

sytuację, postawy polityczne i poczynania przedstawicieli łódzkiej społeczności w latach 1919–1921 (zwłaszcza w dramatycznym 1920 r.) – w obliczu wydarzeń wojny polsko sowieckiej i zagrożenia niepodległości odrodzonego po zaborach państwa.

Należy podkreślić, że dzieje miasta nad Łódką doczekały się, jak dotąd, szerokiego zainteresowania zarówno ze strony profesjonalnych badaczy – historyków dziejów politycznych, społecznych i gospodarczych, socjologów oraz antropologów – jak i publicystów, popularyzujących jego historię z pasją i nierzadko wielkim pisarskim talentem. Badania naukowców i działania popularyzatorskie skupiały się jednak przy tym przede wszystkim na okresie „Ziemi Obiecanej”, kiedy to w drugiej połowie XIX w. Łódź – „polski Manchester”, „polskie Klondike”, „perła w koronie Romanowów” (wszystkie te określenia miały oddawać fenomen ówczesnego błyskawicznego gospodarczego, demograficznego i terytorialnego rozwoju miasta) rozrosła się z niewielkiej wiejskiej osady w potężną, włókienniczą, wielonarodową i wielokulturową polsko-żydowsko-niemiecko-rosyjską metropolię⁴.

Wielu opracowań doczekał się również brzemienny w konsekwencje ekonomiczne i społeczne dla miasta i jego mieszkańców okres I wojny światowej. Dla Łodzi oznaczał on nie tylko niemiecką okupację, a zarazem początek końca „rozbiorowych” dziejów miasta, ale także kryzys demograficzny i upadek znaczenia dawnej „Ziemi Obiecanej” jako ośrodka przemysłu włókienniczego – nie była ona bowiem w stanie, utraciwszy wschodnie, rosyjskie rynki zbytu i wielkie zaplecze surowcowe, jakie stanowiło imperium carów, utrzymać pozycji wielkiej, przemysłowej metropolii⁵.

Oczywiste jest również zainteresowanie historyków dramatycznymi dziejami miasta w latach II wojny światowej. Ich uwagę przyciąga zatem zarówno życie codzienne wojennego Litzmannstadt, egzystencja ludności polskiej pod okupacją niemiecką oraz tragiczny los zamkniętych w getcie, a następnie poddanych eksterminacji Żydów (nie tylko łódzkich, ale także zwiezionych z całego regionu, a nawet z zagranicy). Tematem szczególnie eksploatowanym są wreszcie dzieje samego getta łódzkiego – największego na ziemiach polskich i najdłużej funkcjonującego, mimo że wraz z całym

⁴ Zob. A. Ginsbert, *Łódź. Studium monograficzne*, Łódź 1962; *Łódź. Dzieje miasta*, t. 1, Warszawa–Łódź 1980; *Łódź. Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009; *Województwo miejskie łódzkie. Monografia*, red. H. Mortimer-Szymczak, Łódź 1981.

⁵ Patrz: M. Hertz, *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933; A. Stawiszyńska, *Łódź w latach I wojny światowej*, Oświęcim 2016; *Dla Polski. Łódź w Legionach*, Łódź 1931; E. Ajnenkiel, *Walka o zdemokratyzowanie i spolszczenie łódzkiego samorządu w latach 1916–1917*, Łódź 1933; T. Bogalecki, *11 listopada 1918 roku w Łodzi. Geneza, przebieg i rezultaty akcji rozbrajania Niemców*, Łódź 1988.

miastem znalazło się nie w granicach Generalnego Gubernatorstwa, lecz na tym obszarze Rzeczypospolitej, który został włączony bezpośrednio do III Rzeszy⁶.

Interesującej literatury naukowej i popularyzującej historię Łodzi doczekały się wreszcie jej losy po II wojnie światowej – zwłaszcza ewolucja miasta w latach tzw. Polski Ludowej w kierunku tworzenia nowego polskiego ośrodka akademickiego, towarzysząca odrodzeniu jego znaczenia jako ośrodka przemysłowej monokultury włókienniczej (tym razem jednak, rzecz jasna, nie „Ziemi Obiecanej” przedsiębiorców, ale socjalistycznego „miasta włóknianek”) oraz dramatyczne losy miasta i łodzian w latach osiemdziesiątych w okresie tzw. Pierwszej „Solidarności” i stanu wojennego, a zarazem gospodarczej, politycznej i ideologicznej agonii PRL⁷.

Stosunkowo bogata jest także bibliografia dziejów Łodzi w niepodległej II Rzeczypospolitej. Historia miasta nad Łódką w krótkim, lecz niezwykle burzliwym okresie polskiego międzywojnia, przyciągała uwagę badaczy zarówno jako przypadek nowego, ważnego ośrodka administracyjnego w odrodzonym państwie polskim – stolicy ustanowionego w Drugiej Rzeczypospolitej województwa łódzkiego; miasta nadal wielonarodowego, wielokulturowego i wieloreligijnego (polsko-żydowsko-niemieckiego, pozbawionego jedynie rosyjskiego komponentu), kontynuującego w tej mierze tradycje dawnego „polskiego Manchesteru”; ośrodka niezwykle dynamicznego życia samorządowego i politycznego; wreszcie jednego z najistotniejszych punktów na mapie militarnej Polski po I wojnie światowej – siedziby dowództwa okręgu korpusu⁸.

⁶ Por. T. Bojanowski, *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej*, Łódź 1992; M. Cygański, *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi*, Łódź 1965; J. Baranowski, *Łódzkie getto 1940–1944. The Łódź ghetto 1940–1944. Vademecum*, Łódź 2005; *Getto łódzkie. Litzmannstadt Getto 1940–1944*, red. J. Baranowski, S.M. Nowinowski, Łódź 2009; *Fenomen getta łódzkiego 1940–1944*, red. P. Samuś, W. Puś, Łódź 2006; A. Löw, *Getto łódzkie – Litzmannstadt Getto: warunki życia i sposoby przetrwania*, Łódź 2012; K. Badziak, W. Kozłowski, *Wyzwolenie Ziemi Łódzkiej. Styczeń 1945*, Łódź 1980; *Rok 1945 w Łodzi. Studia i szkice*, red. J. Żelazko, Łódź 2008.

⁷ Patr.: *Łódź. Rozwój miasta w Polsce Ludowej*, red. H. Mortimer-Szymczak, Warszawa 1970; *50 lat szkolnictwa wyższego w Łodzi*, red. S. Bartczak, Łódź 1995; B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949)*, Łódź 1985; K. Baranowski, *Początki Łodzi akademickiej*, Łódź 1993; T. Jałmużna, *Z dziejów akademickiej Łodzi. Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1946–1956*, Łódź 1996.

⁸ Zob. np. E. Rosset, *Oblicze polityczne miasta Łodzi w świetle statystyki wyborczej*, Łódź 1927; *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Samorządu Miasta Łodzi 1919–1929*, Łódź 1930; M. Nartonowicz-Kot, *Samorząd Łodzi wobec problemów kultury w latach 1919–1939*, Łódź 1985; W.L. Karwacki, *Walka o władzę w Łodzi 1918–1919*, Łódź 1962; B. Wachowska, *Życie polityczne Łodzi w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1973; M. Nartonowicz-Kot, *Polski ruch socjalistyczny w Łodzi w latach 1927–1939*, Łódź 2001; J. Podolska, P. Waingertner, *Prezydenci*

Charakterystyczne jednak, iż wśród publikacji, które są wynikiem badawczych zainteresowań historyków studiujących okres polskiego międzywojnia, wyraźnie odczuwalny jest brak takich, których tematyka odnosiłaby się do historii miasta w dramatycznych latach odradzania się Rzeczypospolitej, a przede wszystkim sytuowałaby ówczesną kondycję Łodzi; życie codzienne, sytuację społeczną i materialną oraz preferencje polityczne jej mieszkańców; aktywność lokalnych organizacji społecznych i środowisk politycznych, a także władz samorządowych; wreszcie postawę wielonarodowej, wielokulturowej i wieloreligijnej łódzkiej społeczności wobec wojny, w okresie krwawego polsko-sowieckiego konfliktu – który wszak z batalii o przebieg granic odradzającego się państwa i realizację ambitnego programu federalcyjnego przekształcił się w starcie o przetrwanie Rzeczypospolitej i utrzymanie przez nią statusu niepodległego, suwerennego państwa.

W świetle tak postawionej diagnozy zrozumiałą ambicją pomysłodawców, autorów i redaktorów niniejszego tomu – historyków, muzealników i archiwistów, reprezentujących m.in. Uniwersytet Łódzki (UŁ), Muzeum Tradycji Niepodległościowej w Łodzi (MTNŁ), Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (APPT) i Stowarzyszenie Historyków Wojskowości (SHW) – stało się uzupełnienie tej luki zarówno w kontekście polskiej, ogólnokrajowej, jak i lokalnej, regionalnej, łódzkiej historiografii. Inicjatywa ta jest uzasadniona tym bardziej, że w ostatnich latach wzrasta zainteresowanie czytelników – wśród nich zarówno zawodowych dziejopisów, jak i amatorów-pasjonatów – tematyką związaną z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. oraz z walkami o granice odradzającego się państwa (zwłaszcza zaś wojną polsko-sowiecką z racji jej wagi dla dalszych losów Rzeczypospolitej). Nie bez znaczenia jest tu, rzecz jasna, wyjątkowo uroczysta, czteroletnia celebrowanie rocznicy odbudowy suwerennej Rzeczypospolitej po ponad wiekowych rozbiorach, obejmująca lata 2018–2022, sprzyjająca podejmowaniu przedmiotowych badań, popularyzacji ich wyników oraz zwróceniu na nie uwagi odbiorców (nie tylko w kraju, ale i poza jego granicami).

Większość rozdziałów tej wieloautorskiej monografii – poprzedzonej niniejszym, wprowadzającym tekstem autorstwa jej redaktorów, a zarazem współautorów, Witolda Jarno (Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku UŁ) i Przemysława Waingertnera (Katedra Historii Polski Najnowszej UŁ) – można przyporządkować trzem szerokim i istotnym problemom badawczym.

miasta Łodzi 1841–2007, Łódź 2008; P. Waingertner, *Włodarze województwa łódzkiego*, Łódź 2014; K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, Toruń 2008; tenże, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001.

Pierwszy z nich dotyczy zagadnień z epoki, związanych z działalnością łódzkiego samorządu (rady miejskiej i magistratu) w obliczu wojny polsko-sowieckiej 1920 r. oraz sytuacji i postaw politycznych mieszkańców miasta nad Łódką – wobec konfliktu zbrojnego z „czerwoną” Rosją. Do tej grupy należą teksty autorstwa P. Waingertnera, pt. *Łódzki samorząd wobec wojny polsko-sowieckiej (1919–1921)* i *W obliczu wojny. Postawa społeczeństwa Łodzi wobec konfliktu polsko-sowieckiego (1919–1921) w świetle lokalnych dzienników – „Rozwoju” i „Głosu Polski”*; opracowanie Krzysztofa Lesiakowskiego (Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku UŁ) pt. *„Wróg u bram”. „Kurier Łódzki” o ofensywie bolszewickiej z lata 1920 r.*; tekst Agnieszki Jędrzejewskiej (MTNŁ), pt. *Młodzież łódzkich szkół średnich wobec sprawy niepodległości 1918–1920 – wybrane przykłady* oraz praca Leszka Olejnika (Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku UŁ) *„Ochotnik” – łódzkie propagandowe wydawnictwo z czasów wojny polsko-bolszewickiej*.

Kolejna grupa tekstów dotyczy związanej z Łodzią i regionem problematyki wojskowej i innych służb mundurowych – udziału łodzian w walkach przeciwko Armii Czerwonej; formowania i organizacji jednostek wojskowych, zaangażowanych później w batalie przeciwko wojskom sowieckim; wreszcie dziejom łódzkiego garnizonu w okresie wojny polsko-bolszewickiej. Wśród nich znajdziemy artykuły autorstwa W. Jarno, pt. *Jednostki wojskowe sformowane w Łodzi i ich udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r., Batalion zapasowy łódzkiego 28. Pułku Strzelców Kaniowskich w latach 1919–1921 oraz Życie codzienne w Garnizonie Łódzkim w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*; pracę Tomasza Matuszaka i Macieja Hubki (APPT), pt. *Łodzianie wobec trudów wojny w 1920 r. Świadczenia wojenne, Obywatelskie Komitety Obrony Państwa i werbunek do Armii Ochotniczej na terenie województwa łódzkiego*; wreszcie tekst pióra Jarosława Olbrychowskiego (historyka, prezesa „Stowarzyszenia Rodzina Policyjna 1939” w Łodzi), pt. *Policja Państwowa w Łodzi i udział jej funkcjonariuszy w obronie Rzeczypospolitej 1918–1920*.

Trzecia i ostatnia grupa opracowań odnosi się do kwestii pamięci o wojnie polsko-sowieckiej, sposobów upamiętniania jej bohaterów i wydarzeń oraz źródeł, które stanowią bazę badawczą dla historyków, studiujących dzieje konfliktu zbrojnego pomiędzy Rzeczypospolitą i bolszewicką Rosją w latach 1919–1921. Składają się na nią opracowania autorstwa K. Lesiakowskiego, pt. *Pod znakiem Marszałka. Pamięć polskiej opozycji politycznej lat osiemdziesiątych XX w. o wojnie 1920 r.*; dwa teksty pióra Konrada Czernielewskiego (MTNŁ), pt. *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 w zbiorach Muzeum Tradycji w Łodzi i Polegli w walce o granice Polski w latach 1918–1920 spoczywający na łódzkich cmentarzach* oraz artykuł Bartosza Góreckiego (APŁ), pt. *Za linią frontu. Wybrane źródła do dziejów wojny polsko-sowieckiej lat*

1919–1921 zachowane w aktach władz administracji rządowej i samorządowej w Archiwum Państwowym w Łodzi.

Do monografii został również włączony artykuł autorstwa P. Waingertnera, pt. *Działalność rządu „łódzkiego” premiera w obliczu konfliktu polsko-sowieckiego w latach 1919–1920* oraz tekst pióra Macieja Mańkowskiego (doktoranta Studiów Doktoranckich Nauk Humanistycznych funkcjonujących na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UŁ), pt. *Obrona Włocławka i Płocka w sierpniu 1920 roku w świetle prasy łódzkiej*.

Ponadto do wydawnictwa dołączono obszerną bibliografię, na którą składają się liczne źródła archiwalne i opublikowane, bogate materiały prasowe z epoki, wydawnictwa informacyjne, encyklopedyczne i słownikowe oraz obszerna literatura przedmiotu, wykorzystane przez autorów prac.

Na potrzeby niniejszej monografii przeprowadzone zostały kwerendy archiwalne w Archiwum Państwowym w Łodzi (m.in. w zbiorze druków i pism ulotnych, aktach gmin Chojny, Radogoszcz, Widzew, miasta Łodzi i miasta Zgierza, w zespołach Głównego Komitetu Obywatelskiego miasta Łodzi, Głównego Urzędu Zaciągu do Wojska Polskiego, Łódzkiej Gminy Wyznaniowej Żydowskiej, Męskiego Gimnazjum Polskiego Towarzystwa „Uczelnia”, Państwowego Gimnazjum im. M. Kopernika, Starostwa Powiatowego Łódzkiego 1918–1939, Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego 1918–1939 i Wydziału Powiatowego Łódzkiego), Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim (m.in. w aktach miasta Piotrkowa i Wydziału Powiatowego w Piotrkowie), Centralnym Archiwum Wojskowym – Wojskowym Biurze Historycznym (np. w aktach personalnych, dokumentach z dziejów 28. Pułku Strzelców Kaniowskich, 10. Dywizji Piechoty, Oddziału I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, 7. i 1. Armii, 28. Pułku Piechoty; aktach Krzyża Niepodległości, dokumentach Departamentu Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych, Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV, Generalnego Inspektoratu Artylerii i Komendy Garnizonu Łódź), wreszcie – w zbiorach Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi.

Kwerendą objęte zostały również liczne tytuły prasowe – zarówno z okresu odradzania się Rzeczypospolitej na przełomie drugiej i trzeciej dekady XX w. (np. „Głos Polski”, „Kurier Łódzki”, „Rozwój”, „Żołnierz Polski”), jak i z lat osiemdziesiątych minionego stulecia (m.in.: „Biuletyn Łódzki”, „Głos Łodzi”, „Informator Duszpasterstwa Ludzi Pracy”, „Robotnik. Pismo Łódzkiej Organizacji PPS”, „Wiadomości bieżące” „Wolna Polska” i „Zew”). Wykorzystano też wydane drukiem zbiory dokumentów oraz pamiętniki, dzienniki, wspomnienia i relacje, ale także dostępne informatory, roczniki, słowniki, almanachy, encyklopedie i bibliografie.

Autorzy rzetelnie spenetrowali również literaturę przedmiotu, czego dowodem kilkaset monografii autorskich i wieloautorskich oraz artykułów, zebranych w bibliografii i zawartych w przypisach czy odsyłaczach, w jakie – zgodnie z wymogami naukowego warsztatu historyka – zostały wyposażone poszczególne artykuły. Wśród badaczy, do których najczęściej odwoływali się autorzy monografii – sami wszak specjalizujący się w historii Łodzi i Wojska Polskiego w XX w. – znaleźli się zarówno uznani historycy dziejów międzywojennej Polski, a także Łodzi i regionu w XX w. oraz polskiego czynu zbrojnego w minionym stuleciu, jak i eksperci z zakresu historii polskiej barwy i broni, m.in.: Kazimierz Badziak⁹, Mieczysław Bandurka¹⁰, Tadeusz Bogalecki¹¹, Jacek Arkadiusz Goclon¹², Witold Jarno¹³,

⁹ Zob.: K. Badziak, L. Olejnik, B. Pełka, *Grand Hotel w Łodzi 1889–1988*, Łódź 1988; K. Badziak, *Polityka gospodarcza rządu Leopolda Skulskiego. Program Władysława Grabskiego i próby jego realizacji do końca 1920 r.*, „Dzieje Najnowsze. Kwartalnik Poświęcony Historii XX Wieku” 2004, nr 2; tenże, *W oczekiwaniu na przełom. Na drodze od odrodzenia do załamania państwa polskiego: listopad 1918 – czerwiec 1920*, Łódź 2004; tenże, *Województwo jako jednostka podziału administracyjnego i władza administracyjna II stopnia w okresie międzywojennym*, [w:] *Województwo Łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, M. Łapa, Łódź 2009.

¹⁰ M. Bandurka, *Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 75-lecia*, „Rocznik Łódzki” 1994, t. 41; tenże, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995.

¹¹ T. Bogalecki, *11 listopada 1918 roku w Łodzi. Geneza, przebieg i rezultaty akcji rozbrajania Niemców*, Łódź 1988; tenże, *Rozbrajanie Niemców w Łodzi w listopadzie 1918 roku*, „Kronika Miasta Łodzi” 1999, nr 1–2.

¹² J.A. Goclon, *W obronie Europy. Wojna z bolszewicką Rosją w 1920 roku*, „Poligraf” 2009; tenże, *Działalność gabinetu Leopolda Skulskiego w świetle protokołów posiedzeń Rady Ministrów (13 XII 1919 – 9 VI 1920) i rola rządu w okresie przygotowań do „wyprawy kijowskiej”*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2014, t. 13, z. 1; tenże, *Rząd Leopolda Skulskiego (13 XII 1919 – 9 VI 1920). Skład, funkcjonowanie i jego polityka wschodnia*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2012, nr 88.

¹³ W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001; tenże, *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004; tenże, *Garnizon łódzki Wojska Polskiego w latach 1918–1939* (współautor Konrad Czernielewski), Toruń 2008; tenże, *Dowództwo Miasta Łodzi w latach 1918–1921*, „Rocznik Łódzki” 2004, t. 51, s. 86–96; tenże, *Zarys dziejów polskiego garnizonu wojskowego w Łodzi w XX i XXI w.*, [w:] *Budownictwo wojskowe w Łodzi*, red. W. Jarno, P. Waingertner, Łódź 2016, s. 31–56; tenże, *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV Łódź w latach 1918–1939*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SGWP*, t. 8, red. T. Dubicki, Łomianki 2017, s. 67–97; tenże, *Alfred Biłyk (1889–1939) – legionista, komendant Miasta Łodzi, adwokat i wojewoda*, [w:] *Łódzcy bohaterowie 1918 roku*, red. W. Jarno, P. Waingertner, Łódź 2018, s. 55–77.

Andrzej Konstankiewicz¹⁴, Włodzimierz Kozłowski¹⁵ oraz Mieczysław Wrzosek¹⁶.

Intencją inicjatorów przygotowania prezentowanej monografii i zespołu, który pomysł ten zrealizował, było nie tylko podjęcie próby likwidacji luki w polskiej i regionalnej historiografii, wypełnienie żywymi barwami historycznych wydarzeń i malowniczych postaci kolejnej swoistej białej plamy w polskim *theatrum* dziejowym XX w., ale także wskazanie nowych problemów i postulatów badawczych, jak również zainspirowanie innych historyków, dla których ustalenia niniejszej książki będą być może punktem wyjścia i odniesieniem do kolejnych, pogłębionych studiów.

Książkę tę oddajemy pod osąd czytelników – zarówno zawodowych historyków, jak i amatorów-pasjonatów problematyki dziejów Polski i Łodzi w minionym stuleciu – z wiarą, iż przyczyni się ona do pogłębienia wiedzy zainteresowanych o udziale łodzian w wojnie polsko-sowieckiej i postawach społeczeństwa miasta nad Łódką wobec tego krwawego starcia. Jego zwycięski dla Rzeczypospolitej wynik przyczynił się do ocalenia młodej niepodległości. Był to również rezultat zaangażowania mieszkańców „polskiego Manchesteru” – ich patriotyzmu, determinacji i ofiarności.

¹⁴ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003; tenże, *Karabinek Mannlicher wz. 1895*, [w:] *10 Pułk Ułanów Litewskich. Wielka księga kawalerii polskiej 1918–1939*, red. P. Rozdżestwieński, Warszawa 2012; tenże, *Karabinek wz. 1888 („komisyjny”)*, [w:] *7 Pułk Strzelców Konnych Wielkopolskich. Wielka księga kawalerii...*; tenże, *Lanca francuska wz. 1913 (wz. 1883)*, [w:] *9 Pułk Ułanów Małopolskich. Wielka księga kawalerii...*; tenże, *Pistolet Frommer wz. 1911 „Stop”*, [w:] *8 Pułk Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego, Wielka księga kawalerii...*; tenże, *Szabla (szaszka) wz. 1881 szeregowego dragonów*, [w:] *6 Pułk Ułanów Kaniowskich. Wielka księga kawalerii...*; tenże, *Szabla polska kawaleryjska – wz. 1917 szeregowych*, [w:] *6 Pułk Strzelców Konnych. Wielka księga kawalerii...*; tenże, *Szabla wz. 1896 artylerii*, [w:] *18 Pułk Ułanów Pomorskich. Wielka księga kawalerii...*

¹⁵ W. Kozłowski, *Dowódcy Okręgu Generalnego Łódź Wojska Polskiego 1918–1921. Portret zbiorowy*, „Mars” 2000, t. 8; tenże, *Powstanie Okręgu Generalnego Wojska Polskiego w Łodzi w 1918 r.*, [w:] *75-lecie odzyskania niepodległości przez Polskę. Łódź i województwo łódzkie. Materiały z sesji naukowej. Łódź 12 listopada 1993 r.*, red. K. Badziak, J. Szymczak, Łódź 1993; W. Kozłowski, *Twórcy podstaw wojskowości i policji w Łodzi w 1918–1919*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2001, nr 71.

¹⁶ M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921*, Warszawa 1992; tenże, *Wojsko Polskie w dobie narodzin Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1921)*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990; tenże, *Wojskowość polska podczas pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej...*